

Koll på Konsum

Av Helena Karlsson

I Katrineholm har den sörmländska konsumentkooperationen haft ett av sina starkaste fästen. Här startades konsumtionsförening redan 1899, samma år som Kooperativa förbundet bildades. I den här artikeln görs några nedslag i denna långa historia.

Redan under 1880-talet fanns en så kallad arbetarring i Katrineholm, så den kooperativa tanken hade tidigt slagit rot bland arbetarna i staden. Arbetarringen var något av en förelöpare till den konsumtionsförening, som bildades hösten 1899 efter initiativ från arbetare på Fredrikssons snickerifabrik. Innan året var till ända hade 42 personer ansökt om medlemskap i den nybildade Katrineholms arbetares konsumtionsförening (senare Katrineholms konsumtionsförening), ett antal som sedan växte undan för undan.

Medlemsbevis 1900. Katrineholms konsumtionsförenings arkiv, Arkiv Sörmland

Vad var då syftet med konsumtionsföreningen? Stadgarna berättar följande: "Föreningen, som utgör en kooperativ sammanslutning av konsumenter i Katrineholm med omnejd, har till ändamål att främja sina medlemmars hushållning genom att i samverkan med Kooperativa förbundet anskaffa och åt medlemmarna mot kontant betalning och till i orten gängse pris tillhandahålla sunda och oförfalskade livsmedel och andra förnödenhetsartiklar."

Ett första steg blev att ordna lokal för handelsverksamheten. De första lokaliteterna var tämligen primitiva, då kooperatörerna var hänvisade till en tvättstuga (!) vid Sandgatan, men med tiden kunde nya, bättre lokaler hyras allt eftersom. Ett antal flyttar senare "landade" verksamheten 1912 i hörnan Köpmangatan/Fredsgatan/Vasavägen, där den blev kvar under många år.

Under de första åren var det inte bara bekymmer att hitta ändamålsenliga lokaler, konsumtionsföreningen mötte också tufft motstånd från privathandeln i Katrineholm. I årsberättelsen för 1902 skriver styrelsen: "Att föreningen är en ful nagel i ögat på platsens handlande och att de helt önskar den borta bevisas deraf att de åtskilliga gånger försökt få oss stämda för det vi säljer äfven till andra än medlemmar." Sedan frågan tagits upp till juridisk granskning, visade det sig att något förbund att sälja till

ickemedlemmar inte fanns i föreningens stadgar, så privathandlarna insåg så småningom att detta inte var en framkomlig väg för att bli av med konkurrensen.

Konsumhuset på Köpmangatan 19, ca 1910-tal. Foto: okänd. Katrineholms konsumtionsförenings arkiv, Arkiv Sörmland

Konsumtionsföreningen växte under kommande decennier, både genom nya butiker och genom samgående med närliggande konsumtionsföreningar, bland annat i

Värmbol 1907, Strångsjö 1927 och Vingåker 1933. År 1937 kunde Forssjö äntligen få sin efterlängtade konsumbutik tack vare ett förmånligt hyresavtal med ägaren av Ericsberg som ställde mark till förfogande. Kommande år tillkom butiker också i Forssa och Djulökvärn. Sammanslagningar skedde dessutom under 1950-talet med konsumtionsföreningarna i Valla och Julita.

År 1938 blev föreningens mest stormiga! I samband med bokslutet för 1937 uppdagades en stor skandal i Katrineholms konsumtionsförening. Två kvinnliga anställda påkoms med att ha förfalskat kvitton och undanhållit inkomster från att redovisas och på det sättet lyckats komma över betydande belopp från föreningen, totalt närmare 150 000 kronor. Kvinnorna polisanmäldes naturligtvis och åtalades för förfalskning och förskingring. Det visade sig senare att pengarna de kommit över hade de i sin tur överlämnat till en gemensam manlig vän, också han tidigare anställd inom föreningen, med vilken de hade ett förhållande.

Idag förknippar vi konsum främst med livsmedelsbutiker och varuhus. Tidigare var det emellertid en mängd olika verksamheter som bedrevs inom konsumentkooperationen. I Katrineholm fanns exempelvis tidigt en charkuterifabrik liksom bageri. Under 1940-talet startades ett andelstväteri i Bie liksom en kemtvätt i Katrineholm, den sistnämnda den första i sitt slag inom den kooperativa rörelsen. Under decenniet drevs även Vingåkers hotell i konsumtionsföreningens regi.

Under 1940-talet bildades även kvinnogillen i Katrineholm och Vingåker för att få kvinnorna i den kooperativa rörelsen att känna större delaktighet. Också i Strångsjö och senare i Flodafors och Julita fanns liknande kvinnoammanslutningar. Även husmodersgymnastiken startades upp under 1940-talet. Intresset var stort.

Konsums husmodersgymnastik blev en succé på 1940-talet. Foto: Nordström. Katrineholms konsumtionsförenings arkiv, Arkiv Sörmland

Det var dock butikerna och handelsrörelsen som alltmer hamnade i fokus. År 1946 gick i framtidens tecken. Detta år startade nämligen Katrineholms konsumtionsförening, lite på "experimentbasis", ett av landets allra första snabbköp! I sin

årsberättelse skriver föreningen: "*Husmödrarna klaga ofta över att de få vänta för länge i butikerna. Och detta är inte något nytt, och det är inte något speciellt problem för våra förhållanden. I föregångslandet Amerika har man haft samma problem men löst det genom att inrätta butiker, där kunderna kunna betjäna sig själva och alltså själva bestämma den takt i vilken man vill göra sina inköp. Större delen av Förenta staternas detaljförsäljning av livsmedel försiggår nu i självbetjäningsbutiker.*"

Nu hade alltså turen kommit till lilla Katrineholm. I ett hörn av charkuteributiken på Vasavägen inrättades en avdelning för självbetjäning – ett så kallat snabbköp, som skulle hålla öppet i rusningstid för att de kunder som bara skulle köpa småsaker såsom konserver och smör snabbt skulle klara av sina inköp utan att behöva stå i kö med charkkunderna.

Idén med det nya snabbköpet var alltså nog så bra men resultatet desto skralare! Det gick så långt att föreningen gick ut med en vädjan till "*de unga och fördomsfria husmödrarna i stan*" att våga sig på att prova denna nymodighet. Kvinnorna skulle på detta sätt inte bara vinna tid, sades det, utan också få "*nöjet att bli med om något nytt, som med tiden kan bli av stor betydelse för varudistributionen*".

Något stort genombrott för snabbköpet tycks det emellertid inte ha blivit. Kanske var katrineholmarna ännu inte riktigt redo för självbetjäning. Frammot 1950-talet skulle dock även detta butikskoncept slå igenom i såväl Katrineholm som i landet i övrigt. Nya snabbköp ersatte gamla betjäningsbutikerna, inte sällan med nedläggningar som

följd. Bara under 1959 öppnades inte mindre än nio snabbköp inom Katrineholms konsumtionsförening.

Föreningens första "riktiga" snabbköp i Valla 1951. Foto: okänd. Katrineholms konsumtionsförenings arkiv, Arkiv Sörmland

Efter ett par decennier med stor butiksutbyggnad vände trenden under 1950-talet mot större, centraliserade enheter. En satsning skedde på varuhus, bland annat genom en utbyggnad av huvudbutiken på Köpmangatan i centrala Katrineholm. Här invigdes restaurang, konditori och nya kontors-utrymmen 1953. Tre år senare, i oktober 1956, öppnades varuhuset Domus – Sveriges första helt nybyggda Domus-varuhus. Till det nya affärskomplexet hörde även ett nybyggt hotell med trettioalet rum.

Ett drygt decennium senare gjordes en större renovering och tillbyggnad av varuhuset. Bland annat byggdes Katrineholms första rulltrappa, en nymodighet som till en början skrämde både personal och kunder. Moderna, självöppnande dörrar installerades också i det som fick epitetet "Varuhuset utan baksida".

Strukturuomvandlingen under 1950- och 60-talen medförde en avbefolkning av landsbygden. Många mindre, omoderna landsbygdsbutiker blev olönsamma när trenden obönhörligen gick mot allt större och bärkraftigare butiksenheter med tydligare fokus på rationalisering. Inom Katrineholms konsumtionsförening bredde butiksdöden ut sig. Bland de butiker som försvann i början av 1960-talet fanns Djulökvarn, Ändebol, Baggetorp och Forssa, en utveckling som mötte motstånd och missnöje men som samtidigt medförde förbättrade resultat för de butiker som blev kvar inom föreningen.

Vid femtioårsjubileet 1949 symboliserades bredden av en skylt för varje lokal förening. Foto: okänd. Katrineholms konsumtionsförenings arkiv, Arkiv Sörmland

Även på föreningsnivå gick utvecklingen mot

allt större enheter. År 1968 skedde en sammanslagning av Katrineholms konsumtionsförening och Högsjö konsumtionsförening med Konsum Norra Sörmland (med bas i Eskilstuna) i en nya storförening för västra och norra länet – Konsumtionsföreningen Sörmland. Det blev slutet för Katrineholms konsumtionsförening som fristående förening. Minnena från föreningens historia finns dock kvar hos många äldre katrineholmare liksom i de spännande arkivhandlingar som bevarats från verksamheter – varav några ligger till grund för denna artikel.

Publicerad i Sörmlandsbygden i oktober 2017